

Kim był Jerzy Rembowski?

To jemu i Zofii Żeleńskiej poświęcił Stanisław Ignacy Witkiewicz swój *Hauptwerk*, czyli pisane w latach 1917-1932 *Pojęcia i twierdzenia implikowane przez pojęcie istnienia*, wydane nakładem Kasy im. Mianowskiego – Instytutu Popierania Nauki w 1935 r. Przez ponad 80 lat od ukończenia najważniejszego dzieła filozoficznego Witkacego, wiadomo było o Jerzy Rembowski tylko tyle, że był portretowanym (Irena Jakimowicz ustaliła, że co najmniej dwukrotnie¹) *przyjacielem z Pitra* - tak określił go Witkacy w korespondencji do Jadwigi Witkiewiczowej z 14 listopada 1931 r. Witkacy dopisał w nawiasie: *filozof - hauptwerk*². Czy rzeczywiście Jerzy Rembowski był filozofem? Inny Rembowski, Jan, jest znacznie lepiej znany, choćby z ilustracji wykonanych wspólnie z Witkacym do *Xiędza Fausta* Tadeusza Micińskiego. Czy byli rodziną?

Jerzy Rembowski urodził się 13 kwietnia 1887 r. w Działoszynie³, położonym w przełomie Warty, w powiecie wieluńskim ówczesnej guberni kaliskiej. Miasteczko znane było w XIX wieku przede wszystkim z fabryki wyrobów tabaczknych Leopolda Kronenberga. Matką Jerzego była Florentyna z Kiełczewskich, ojcem Tadeusz Rembowski⁴ herbu Ślepowron⁵, wieloletni działoszyński sędzia gminny, sekretarz wydziału hipotecznego sądu pokoju w Sieradzu, działacz lokalnego Komitetu Obywatelskiego, prezes rady sieradzkiej Straży Ogniowej, organizator wystaw rolniczych i opiekun szkół sieradzkich, zmarły 31 stycznia 1915 r.⁶

Lata wczesnego dzieciństwa Jerzy Rembowski spędził w Sieradzu. Miał prawdopodobnie dwóch braci: starszego Tadeusza i młodszego Stefana⁷. Gdy miał 12 lat, rozpoczął naukę w rządowej Szkole Realnej w Kaliszu⁸, czyli ogólnokształcącym gimnazjum męskim, przygotowującym do pracy urzędniczo-administracyjnej. Jej ukończenie dawało prawo wstępu na wydziały matematyczno-fizyczne i medyczne wyższych uczelni i skracało okres obowiązkowej służby wojskowej w carskiej armii, w przeciwieństwie do prywatnych polskich szkół realnych, zwalczanych przez Rosjan aż do wybuchu I wojny światowej.

Za członkostwo w młodzieżowych organizacjach niepodległościowych⁹ i udział w burzliwym strajku szkolnym 1905 roku, Rembowski został wydalony ze szkoły. Gdyby tak się nie stało, być może i tak nie wznowiłby nauki, ponieważ zupełnie zdeorganizowane kaliskie szkolnictwo średnie wracało do równowagi przez cały rok po stłumieniu strajku i kilkutygodniowym zamknięciu szkół. Polacy o nastawieniu patriotycznym nie posyłali dzieci do szkół rosyjskich w proteście przeciw represjom. W szkole realnej przy ul. Nowoogrodowskiej (dzisiejsza ul. Kościuszki) łamistrąjków postraszone nawet zamachem bombowym¹⁰.

Rembowscy przeprowadzili się do Lwowa, gdzie Polacy cieszyli się znacznie większymi swobodami, dzięki polityce cesarza Franciszka Józefa. Tam Tadeusz Rembowski, przyzwyczajony do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, zainteresował się pracami Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych¹¹, a 19-letni Jurek w 1906 r. zdał z odznaczeniem maturę w Szkole Realnej¹², tej samej, w której trzy lata wcześniej, jako prywatysta, zdawał Staś Witkiewicz¹³.

¹ I. Jakimowicz *System i wyobrażenia. Wokół malarstwa Witkacego*, Wrocław 1995, il. 16 i 17.

² S. I. Witkiewicz *Listy do żony (1928-1931)*, Warszawa 2007, s. 289 i 545.

³ K. Smólska, Z. Sochoń, Z. Tyszcza *Ś. p. mgr Jerzy Rembowski* [w:] „Gospodarka Wodna”, Warszawa, nr 1 z 1959 r., s. 36-37.

⁴ G. Łukomski *Jerzy Rembowski* [w:] P. Bauer, B. Polak [red.] *Kawalerowie Virtuti Militari: 1792-1945; słownik biograficzny T. 2: 1914-1921, Cz. 2*, Koszalin 1993, s. 177 i 283.

⁵ M. J. Minakowski *Genealogia potomków Sejmu Wielkiego*; <http://www.sejm-wielki.pl/b/le.3072.2.2>

⁶ „Kuryer dla Wszystkich”, Warszawa, nr 35 z 4 lutego 1915 r., s. 2.

⁷ Za udostępnienie drzewa genealogicznego rodu Rembowskich, linii wywodzącej się od Jana, kasztelana ciechanowskiego i jego syna Stanisława, podczaszego dobrzyńskiego, dziękuję panom Januszowi Deglerowi i Tomaszowi Pawlakowi. Najbardziej znanym i wpływowym w dwudziestolecie międzywojennym członkiem rodziny był Marian Rembowski, działacz państwowy, starosta kaliski 1919-23, wojewoda łódzki 1923-24 i białostocki 1924-27. Jerzy był jego kuzynem, ich pradiadkowie byli braćmi.

⁸ „Meliorant i Łąkarz”, Warszawa, nr 4 z 1958 r., s. 1.

⁹ G. Łukomski, op. cit.

¹⁰ E. Polanowski [red.] *Szkola Kaliska. Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka w Kaliszu*, Kalisz 1993, I wyd. internetowe 2001: <http://www.info.kalisz.pl/szkola/rivcz3.htm>

¹¹ *Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Przyj. [aciół] Sztuk Pięknych we Lwowie z czynności za rok 1908/1909*, Lwów 1908, s. 31 i 42.

¹² *Trzydzieste Trzecie Sprawozdanie Dyrekcji C. K. I. Szkoły Realnej we Lwowie za rok szkolny 1906*, Lwów 1906, s. 43.

¹³ T. Pawlak *Prywatysta Witkiewicz. O maturze Stanisława Ignacego Witkiewicza* [w:] „Pamiętnik Literacki” nr 2/2013, s. 205-218.

Studiował w Zurychu, następnie w Wyższej Szkole Technicznej w Darmstadt (Hesja)¹⁴, gdzie w 1913 r. obronił dyplom na Wydziale Inżynierii i rozpoczął zgodną ze swoim wykształceniem pracę w przedsiębiorstwie budowy wodociągów i kanalizacji. Pracował we Frankfurcie nad Menem, a od wiosny 1914 r. przy budowie sieci wodociągowej w Kownie¹⁵, w którym dowiedział się o wybuchu I wojny światowej i niemal doszczętnym zniszczeniu Kalisza przez wojska pruskie.

Jako obywatel Imperium Rosyjskiego i poddany Mikołaja II, jednocześnie patriota marzący o wolnej Polsce, w styczniu 1915 r. zaciągnął się do tworzonego w ramach armii carskiej, I Legionu Polskiego, zwanego Legionem Puławskim lub 739 Nowoaleksandryjską Drużyną¹⁶, którą dowodził już wówczas ppłk Antoni Reutt. Kolegą szeregowego Rembowskiego w I szwadronie był prawdopodobnie m.in. Bolesław Srzednicki, znany w latach 30. XX wieku pod pseudonimem Ryszard Bolesławski, jeden z najbardziej wziętych reżyserów hollywoodzkich. Przebieg służby Jerzego Rembowskiego na froncie wschodnim I wojny światowej prześledził Grzegorz Łukomski na podstawie zachowanych dokumentów w Centralnym Archiwum Wojskowym w Warszawie: *Odznaczył się podczas walk odwrotowych w pobliżu Brześcia n. Bugiem (3 IX 1915); wysłany na czele patrolu zwiadowczego, stoczył zwycięską potyczkę z oddziałem niemieckim. W wyniku akcji wzięto do niewoli jeńców oraz zdobyto sprzęt wojenny. Za czyn ten otrzymał VM 5 kl. (5354), ranny – przebywa w moskiewskim szpitalu.*¹⁷ Możliwe, że to właśnie w Moskwie poznał urlopowanego Witkacego, który dzięki kolejnym zwolnieniom lekarskim zwiedzał z Tadeuszem Micińskim galerię sztuki, odwiedzał Karola Szymanowskiego, malował portrety i cykl kompozycji „astralnych”. W 1915 r. zarówno Witkacy, jak i Rembowski stracili ojców; łączyły ich na pewno przeżycia frontowe. Dotychczas jednak nie odnaleziono żadnych piotrogrodzkich śladów przyjaźni Witkacego z Rembowskim.

Po zwolnieniu z wojska Jerzy Rembowski pracował w Wileńskim Okręgu Komunikacyjnym (1917-19), a po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, do 1921 r. jako zastępca kierownika Państwowego Zarządu Wodnego w Puławach, w strukturze Ministerstwa Robót Publicznych. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej, w latach 1921-28 współtworzył prywatne przedsiębiorstwa budowlane o specjalności geodezyjno-melioracyjnej w Puławach, Sieradzu i Łasku, m.in. z inż. Franciszkiem Rzymkowskim¹⁸. W latach 1928-30 kierował zorganizowanym przez siebie Wydziałem Wodno-Melioracyjnym Okręgowego Urzędu Ziemskiego w Piotrkowie. Analogiczną funkcję pełnił w Urzędzie Wojewódzkim w Brześciu nad Bugiem w latach 1930-39. Najprawdopodobniej w tym czasie poznał księdza Henryka Kazimierowicza, który od 1932 do 1934 r. pełnił obowiązki proboszcza w Mielniku nad Bugiem, ok. 50 km od Brześcia. Z zachowanej korespondencji Stanisława Ignacego Witkiewicza można się domyślać, że dzięki księdzu dawni *przyjaciele z Pitra* odnowili kontakty¹⁹. Dzięki temu to Rembowskiemu i Zofii Żeleńskiej Witkacy zadedykował w 1935 r. swój *Główniak*.

Rembowski działał w Prezydium Organizacji Wiejskiej O. Z. N. okręgu poleskiego²⁰, Powiatowej Radzie Łowieckiej w Brześciu (delegat na Zjazd Wojewódzki), Poleskiej Wojewódzkiej Radzie Łowieckiej (wybrany do Komisji

¹⁴ Obecnie podniesiona do rangi Uniwersytetu Technicznego, założona w 1877 r. Wyższa Szkoła Techniczna w Darmstadt była znana z pionierskich badań elektrotechnicznych i pierwszej w świecie katedry uniwersyteckiej poświęconej tej dziedzinie nauki. O nowoczesności uczelni świadczyć może też fakt, iż już w 1913 - roku uzyskania dyplomu przez J. Rembowskiego, powstała tu katedra aeronautyki i mechaniki lotnictwa. http://en.wikipedia.org/wiki/Technische_Universit%C3%A4t_Darmstadt

¹⁵ K. Smólska, Z. Sochoń, Z. Tyszka, op. cit.

¹⁶ Od 21 listopada 1914 r. formowanie tej jednostki odbywało się w budynkach Instytutu Agronomicznego i Leśnego w Puławach, ówczesnej Nowo-Aleksandrii. http://pl.wikipedia.org/wiki/Legion_Pu%C5%82awski

¹⁷ G. Łukomski, op. cit.

¹⁸ K. Smólska, Z. Sochoń i Z. Tyszka wymienili jedynie nazwisko inż. Rzymkowskiego z biura melioracji rolnych w Łasku. Imię zawiera artykuł R. Olejnika *Z Warty na odkrywkę. Z historii konińskiej kopalni*, http://www.lm.pl/aktualnosci/informacja/89369/z_warty_na_odkrywe

¹⁹ [Zakopane] 3 IV 1935 / Szanowny i Kochany Księżę Doktorze= / Donoszę, że mam Szewców przepisanych na maszynie i mogę przesać. Ale gdzie? Hauptwerk mój wyszedł. **Mieli z Kasy Mianowskiego przesać egzemplarz Rembowskiemu pod ad[re]s, który Xiędz mi poda[ł]. Xiędzu nie posłałem, bo tym W[asza] W[ielebność] pogardza – cóż robić. Proszę o łaskawe oddanie rękopisu hauptwerku (dużo było przeróbek) i powieści (także przeróbki) na Bracką 23 / Ściskam Xiędza serdecznie. W Krakowie teżem czytał Szewców z powodzeniem. **Proszę dowiedzieć się, czy Jerzy otrzymał hauptwerk jemu poświęcony i czy mu posłać dedykację.** / Witkacy / Karta pocztowa. Adresat: W. Xiędz / Dr. Henryk Kazimierowicz / Urząd Parafialny / Śledzianów / p. Drohiczyn nad / Bugiem. Nadawca: S.I. Witkiewicz / Antałówka Zakopane 3. Stempel: Zakopane 4 IV 35. Podaję za: S. I. Witkiewicz *Listy II*. Opracował i przypisami opatrzył Tomasz Pawlak (w przygotowaniu, dziękuję T. Pawlakowi za udostępnienie fragmentów przed publikacją).**

²⁰ Obóz Zjednoczenia Narodowego – faszystująca, antysemitcka organizacja polityczna, tworzona od 1936 r. na polecenie marszałka E. Rydz-Śmigłego w środowiskach sanacyjnych. W okręgu poleskim, obok Rembowskiego, działali m. in. Henryk Trębicki, Maria Rodziewiczówna i Henryk Skirmuntt z Mołodowa, kompozytor, poeta, filantrop, krewny rodziny O'Brien de Lacy, u której w Augustówku Witkacy spędził swoje ostatnie wakacje. „Wieś Polska”, Warszawa, nr 46 z 13 listopada 1938 r., s. 6.

Rewizyjnej²¹), oraz Poleskim Stowarzyszeniu Inżynierów i Techników, był nawet jego prezesem²². Cenił i propagował wśród współpracowników, podwładnych i w kręgu znajomych społecznikostwo, samokształcenie i interdyscyplinarną współpracę. Świetnym tego dowodem była liczebność stowarzyszenia i organizowane przez nie wykłady, konferencje i odczyty. Przykładowo aż 65-osobowa sekcja mierniczych przysięgłych odbyła między 8 a 10 czerwca 1935 r. kurs urbanistyczny, podczas którego wygłoszono osiem referatów: S. Kluźniaka („Historia urbanizmu”, „Elementy miasta”, „Kompozycja planu zabudowy”), S. Papińskiego („Piękno miast”), W. Chojnickiego o ustawodawstwie budowlanym i planowaniu regionalnym oraz samego Rembowskiego na temat ustawodawstwa wodnego i zasad projektowania osiedli²³. Dzięki zaangażowaniu i kontaktom Rembowskiego z Poleską Izbą Rolniczą oraz Zakładem Doświadczalnym w Sarnach, zorganizowano także kurs gleboznawczy dla meliorantów poleskich, z udziałem wybitnego profesora Politechniki Warszawskiej, prekursora polskich badań nad geografią gleb, autora pierwszej mapy polskich gleb, Sławomira Miklaszewskiego²⁴.

Polesie było najbiedniejszym, najbardziej zacofanym regionem II RP. Kilkaset tysięcy mieszkańców tych ziem nie utożsamiało się z żadną narodowością, byli *tutejsi* i mówili *tutejszą* gwarą. Jednym z powodów był charakter poleskich gleb – ogromne połacie grząskich nieużytków, trzęsawisk, odciętych od świata moczarów. Zabagnione grunty orne dawały słabe plony lub w ogóle nie nadawały się do uprawy w bardziej deszczowych latach. Do niektórych wsi, przez podmokłe łąki można było dojechać tylko przez parę miesięcy w roku, a do wielu zapomnianych przez Boga i ludzi chutorów dało się dotrzeć tylko na szerokich, plecionych łapciach i drabinkowych nartach. Melioracja tych terenów stawała się w latach 30. XX wieku jednym z istotnych zagadnień wschodniej polityki państwa polskiego. Dzięki osuszaniu, zwiększano areał orny, a przez to potencjał wytwórczy ziem i poziom życia chłopów. Poprawa sytuacji materialnej mogła podnieść poziom wykształcenia i wzmocnić poczucie przynależności społecznej i identyfikacji z polskością. Jako wybitny specjalista w dziedzinie melioracji, budownictwa wodnego i gospodarki wodnej, w 1938 r. Rembowski został odznaczony Złotym Krzyżem Zasługi²⁵, rok później - za męstwo w wojnie obronnej - powtórnie Krzyżem *Virtuti Militari*²⁶.

Do lutego 1940 r. przebywał pod okupacją sowiecką, porządkował dokumentację melioracji Polesia, którą na polecenie Rosjan przekazał pracownikom Białoruskiej Akademii Nauk. Przedostał się następnie do Generalnego Gubernatorstwa (granica między III Rzeszą a ZSRR do czerwca 1941 r. biegła linią Bugu) i pod okupacją niemiecką pracował w Zarządzie Gospodarki Wodnej w Radomiu²⁷.

Do pracy w państwowych strukturach zgłosił się zaraz po wkroczeniu Armii Czerwonej w połowie stycznia 1945 r. Wiosną wydelegowany został do zorganizowania służb wodno-melioracyjnych na Warmii i Mazurach przez Departament Wodnych Melioracji Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych, kierowanego wówczas przez Edwarda Bertolda, polityka Stronnictwa Ludowego, a następnie przez Stanisława Mikołajczyka, po jego powrocie do Polski w czerwcu 1945 r. W nowo utworzonym województwie olsztyńskim ponownie stał się poniekąd pionierem polskiej gospodarki wodnej. Ziemie Odzyskane, po dewastacji przez działania frontowe, były od 1945 r. obszarem rabunku szabrowników i kierunkiem gigantycznej akcji przesiedleń Kresowiaków. Miliony Niemców uciekały w popłochu w ślad za wycofującym się Wehrmachem, a na ich miejsce przybywały masy ludności ze wschodu. W takich ekstremalnych warunkach, w obliczu walki o przetrwanie, gdy prawie nikt nie interesował się prawidłową gospodarką leśną, morską, czy rzeczną, przyszło Jerzemu Rembowskiemu zadbać o inwentaryzację, przywrócenie, budowę oraz zapewnienie niezakłóconej pracy tysięcy urządzeń i budowli hydrotechnicznych: jazów, śluz, wałów przeciwpowodziowych, rowów melioracyjnych, kanałów, elektrowni wodnych, tam, przepompowni itp. Od kwietnia 1945 r. pełnił funkcję naczelnika

²¹ Prezesem Rady był ostatni ordynat dawidgródecki, Karol ks. Radziwiłł, właściciel Stolina, w którym proboszcza Kazimierowicza odwiedził Witkacy. Wg danych z 1939 r. Rembowski mieszkał w Brześciu przy ul. Pułaskiego 12. J. Radzinia *Organizacje łowieckie w Brześciu n/Bugiem w latach 1921-1939* [w:] „Echa Polesia” nr 1/2013, s. 43.

²² J. Piłatowicz *Ruch stowarzyszeniowy inżynierów i techników polskich do 1939 r.* T. II: *Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r.*, Warszawa 2005, s. 82.

²³ „Przegląd Techniczny”, Warszawa, nr 17 z 28 sierpnia 1935 r., s. 344.

²⁴ <http://www.eduteka.pl/doc/miklaszewski-slawomir>

²⁵ „Meliorant i Łąkarz”, op. cit.

²⁶ G. Łukomski, op. cit.

²⁷ „Meliorant i Łąkarz”, op. cit.

wydziału wodno-melioracyjnego Wojewódzkiego Urzędu Ziemi w Olsztynie, następnie dyrektora Zarządu Melioracji i Użytków Zielonych w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej²⁸.

W 1953 r. utworzono w Falentach pod Warszawą Instytut Melioracji i Użytków Zielonych (IMIUZ) – placówkę badawczo-rozwojową, mającą stanowić zaplecze naukowe Ministerstwa Rolnictwa. Rembowski został powołany na Kierownika Zakładu Urządzeń Melioracyjnych tego instytutu w 1954 r. *Jednocześnie z pracą zawodową brał czynny udział w różnych komisjach fachowych, m. in. w pracach melioracyjnego Zespołu Rzecznawców w Ministerstwie Rolnictwa. Również czynnie pracował społecznie na terenie Stowarzyszenia Naukowo-Technicznego Inżynierów i Techników Wodno-Melioracyjnych*²⁹. Jako członek komitetu redakcyjnego wydawnictw IMiUZ, założył czasopismo „Meliorant i Łąkarz”, wydawane przez Naczelną Organizację Techniczną, (po śmierci pierwszego redaktora naczelnego przemianowane na „Wiadomości Melioracyjne i Łąkarskie”). Odniesiony Złotą Odznaką Honorową NOT³⁰.

Zmarł i pochowany został w Sieradzu 16 października 1958 r., w wieku 71 lat. Pozostawił żonę, nie miał dzieci³¹. Współpracownicy i podwładni nie szczędzili Rembowskiemu słów uznania i szacunku w opublikowanych w cytowanych tu nekrologach: *wyjątkowo duża kultura osobista oraz rzadka stosunkowo cecha wielkiej odwagi cywilnej w wypowiedaniu swoich przekonań. Wyróżniał się On także wielką pracowitością, umiłowaniem zawodu, sumiennością i uczciwością, ujmującym obejściem, szczerością i otwartością, co zjednało mu ogólny szacunek wśród ludzi, z którymi i dla których pracował. Bardzo taktowny, koleżeński, uczynny, lubiany przez wszystkich - zdobył sobie powszechną sympatię dzięki swojej pogodzie i ludzkiej - ojcowskiej życzliwości (...) wybitny fachowiec, dobry i o bogatej duszy człowiek*³².

To, że te słowa nie były grzecznościową laurką, potwierdził inż. Bolesław Salamucha, który na przełomie 1953 i 1954 r. podlegał Jerzemu Rembowskiemu jako świeżo upieczony, szeregowy pracownik olsztyńskiego zarządu melioracji. Po 60 latach tak wspominał swoje pierwsze kroki w zawodzie, *zaraz po studiach, z nakazem pracy w ręku: Przy Rembowskim chodziło się na palcach. Był moim szefem zaledwie przez trzy miesiące, bo akurat zrezygnował z posady w Olsztynie i wyjechał do Warszawy. Współpracownicy zgodnie uważali go za mądrego, doświadczonego życiowo, sprawiedliwego i znającego wyśmienicie zawód. Kiedyś podpadłem, w dużym stopniu za czyjeś winy i niedopatrzenia; zostałem doprowadzony przed oczy Rembowskiego przez personalną. Udzielił mi reprimendy, którą pamiętam do dziś: „Pan jest młody, Pan musi pojąć, że kolegów, przyjaciół, towarzyszy trzeba sobie bardzo starannie dobierać”*³³.

Przepaść wiekowa i zawodowa, jaka dzieliła Rembowskiego i młodego Salamuchę w latach 50., nie pozwoliła na towarzyskie kontakty i pytania o życie osobiste. Rembowski być może nie miał komu po wojnie opowiadać o znajomości z Witkacym. Służbą w carskiej armii nie można się było pochwalić w stalinowskiej administracji, choćby w tak odległym od polityki dziale, jak służby melioracyjne. Ksiądz Henryk Kazimierowicz nie przeżył pobytu w Dachau. O dawnym Brześciu mogli rozmawiać z kuzynem, b. wojewodą Marianem Rembowskim, który dożywał swych dni w Krakowie, gdzie zmarł w 1961 r. Ale czy w wirze pracy Rembowski znajdował czas na podróże po Polsce? Pięć lat wcześniej, w 1956 r. w Krakowie zmarła też Witkacowska muza, Zofia Żeleńska, której, obok Rembowskiego, poświęcony był *Hauptwerk*. Nie wiadomo jednak, czy tych dwoje w ogóle się znało. Czy łączyło ich coś oprócz jednej dedykacji, która przeszła do historii filozofii i literatury polskiej?

Panu Tomaszowi Pawlakowi dziękuję za inspirację i impuls do poszukiwań informacji o Jerzym Rembowskim.

Pani Wiesławie Napiórkowskiej dziękuję za błyskawiczną odpowiedź na moją prośbę.

Przemysław Pawlak

listopad 2013

²⁸ Ibidem.

²⁹ K. Smólska, Z. Sochoń, Z. Tysza, op. cit.

³⁰ *Słownik biograficzny służby melioracyjnej województwa warmińsko-mazurskiego (1945-2005)*, Olsztyn 2009, s. 65.

³¹ G. Łukomski, op. cit.

³² K. Smólska, Z. Sochoń, Z. Tysza, op. cit.

³³ Rozmowa telefoniczna P. Pawlaka z Bolesławem Salamuchą, dyrektorem WZWM, WZGWIM i WZIR w Olsztynie w latach 1965-1977, 6 listopada 2013 r.

Bibliografia:

- Rozmowa telefoniczna P. Pawlaka z Bolesławem Salamuchą, dyrektorem WZWM, WZGWim i WZIR w Olsztynie w latach 1965-1977, 6 listopada 2013 r.
- Informator – kultura, sport, rekreacja, turystyka*, Kalisz 2013, s. 151.
- I. Jakimowicz *System i wyobraźnia. Wokół malarstwa Witkacego*, Wrocław 1995, il. 16 i 17.
- G. Łukomski *Jerzy Rembowski* [w:] P. Bauer, B. Polak [red.] *Kawalerowie Virtuti Militari: 1792-1945*; słownik biograficzny T. 2: 1914-1921, Cz. 2, Koszalin 1993, s. 177 i 283.
- M. J. Minakowski *Genealogia potomków Sejmu Wielkiego*; <http://www.sejm-wielki.pl/b/le.3072.2.2>
- R. Olejnik *Z Warty na odkrywkę. Z historii konińskiej kopalni*, http://www.lm.pl/aktualnosci/informacja/89369/z_warty_na_odkrywke
- T. Pawlak *Prywatysta Witkiewicz. O maturze Stanisława Ignacego Witkiewicza* [w:] „Pamiętnik Literacki” nr 2/2013, s. 205-218.
- J. Piłatowicz *Ruch stowarzyszeniowy inżynierów i techników polskich do 1939 r. T. II: Słownik polskich stowarzyszeń technicznych i naukowo-technicznych do 1939 r.*, Warszawa 2005, s. 82.
- E. Polanowski [red.] *Szkoła Kaliska. Dzieje I Liceum Ogólnokształcącego im. Adama Asnyka w Kaliszu*; Kalisz 1993, I wyd. internetowe 2001, <http://www.info.kalisz.pl/szkola/rivcz3.htm>
- J. Radzina *Organizacje łowieckie w Brześciu n/Bugiem w latach 1921-1939* [w:] „Echa Polesia” nr 1/2013, s. 43.
- J. Rembowski *Instrukcja dotycząca wykonywania robót kafarowych i projektowania budowli na palach*, Warszawa 1956.
- J. Chmielewski, J. Rembowski *Nawadnianie łąk śródpolnych (smużnych)*, Warszawa 1956.
- J. Rembowski *Vademecum hydrauliczne: wzory i dane cyfrowe do obliczeń zagadnień z praktyki budownictwa wodnego*, Olsztyn 1949.
- J. Rembowski *Zagadnienie Polesia* [w:] „Gazeta Polska” z 9 lipca 1934 r.
- Słownik biograficzny służby melioracyjnej województwa warmińsko-mazurskiego (1945-2005)*, Olsztyn 2009, s. 65 i fot. passim.
- K. Smólska, Z. Sochoń, Z. Tyszka *Ś. p. mgr Jerzy Rembowski* [w:] „Gospodarka Wodna”, Warszawa, nr 1 z 1959 r., s. 36-37.
- Sprawozdanie Dyrekcji Towarzystwa Przyj. [aciół] Sztuk Pięknych we Lwowie z czynności za rok 1908/1909*, Lwów 1908, s. 31 i 42.
- S. I. Witkiewicz Listy do żony (1928-1931)*, Warszawa 2007, s. 289 i 545.
- Trzydzieste Trzecie Sprawozdanie Dyrekcji C. K. I. Szkoły Realnej we Lwowie za rok szkolny 1906*, Lwów 1906, s. 43.
- Ze wspomnień słuchacza liceum, Stanisława Sopickiego* [w:] *Historia Liceum Ogólnokształcącego dla Dorosłych w Olsztynie (1945-2005)*, s. 20.
- S. Zieliński *Polska bibliografia morza i Pomorza*, Warszawa 1935, s. 65.
- „Kaliszanin - kalendarz ilustrowany”, Kalisz, rok II: 1903, s. 83.
- „Kuryer dla Wszystkich”, Warszawa, nr 35 z 4 lutego 1915 r., s. 2.
- „Meliorant i łąkarz”, Warszawa, nr 4 z 1958 r., s. 1.
- „Przegląd Mierniczy”, Warszawa, nr 5 z maja 1933 r., s. 108.
- „Przegląd Techniczny”, Warszawa, nr 17 z 28 sierpnia 1935 r., s. 344.
- „Wiadomości Instytutu Melioracji i Użytków Zielonych” nr 2 z 1958 r., s. 6.
- „Wieś Polska”, Warszawa, nr 46 z 13 listopada 1938 r., s. 6.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Technische_Universit%C3%A4t_Darmstadt
- http://pl.wikipedia.org/wiki/Legion_Pu%C5%82awski
- <http://www.eduteka.pl/doc/miklaszewski-slawomir>